

Särskild arkeologisk utredning, etapp I

Skokloster sjöstad

Bebyggelse, skola och marina

Skokloster 2:7, 2:80
Skokloster socken
Håbo kommun
Uppland

Dan Fagerlund, Hans Göthberg

Särskild arkeologisk utredning, etapp I

Skokloster sjöstad

Bebyggelse, skola och marina

Skokloster 2:7, 2:80
Skokloster socken
Håbo kommun
Uppland

Dan Fagerlund, Hans Göthberg

Omslagsbild: Runt utredningsområdets höglänta terräng finns igenvuxen gammal åkermark. Någon gång kördes denna bil från 40/50-tal ut på åkern för sista gången.

Upplandsmuseets rapporter 2009:24
Arkeologiska avdelningen

ISSN 1654-8280

© Upplandsmuseet 2009

Bearbetning av planer och bilder: Dan Fagerlund
Bearbetning av historiskt kart- och arkivmaterial: Hans Göthberg
Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet. Ärende nr MS 2006/1674

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 752 10 Uppsala
Telefon 018-169100, Telefax 018-692509
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Uppdragets art	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Arbetets utförande och metod	7
Resultat	8
Historiska uppgifter och äldre lantmäterikartor	8
Uppgifter om lösfynd	8
Fältinventering	8
Sammanfattning	13
Administrativa uppgifter	14
Referenser	14
Arkivmaterial	14
Litteratur	14

Inledning

Upplandsmuseet har under början på september gjort en särskild utredning, etapp I, inom Skoklosters socken, i Håbo kommun, Uppland. Utredningen gjordes efter en förfrågan från Miljö- och teknikförvaltningen i Håbo kommun (fig 1).

Anledningen var att kommunen planerar för en utbyggnad av den s.k. Skoklosters Sjöstad, med utökad bebyggelse, skola, marina och annan verksamhet

Utredningen gjordes som dels en kart- och arkivstudie dels som en fältinventering av det planerade projekteringsområdet, varav fältinventeringen gjordes under 2-3 september 2009. Kart- och arkivstudien har gjorts av Hans Göthberg och vid fältinventeringen deltog även Dan Fagerlund, bägge från Upplandsmuseet.

På kartor som stod till förfogande inför utredningen framgick att detaljplanen för Skokloster Sjöstad omfattar ett område av ca 73 ha. Inför utredningen påpekade också uppdragsgivaren att det i första hand var de områden som ska bebyggas som behövde utredas. Det finns tidigare bebyggelse inom området och vissa ytor, som översiktligt framgår av detaljplanen, avses lämnas som naturmark. Sammantaget skulle byggnation av bostäder, skola, marina och övrig verksamhet uppskattningsvis uppta en yta mindre än 50 ha.

Figur 1. Skohalvön med utredningsområdet markerat

Uppdragets art

Den arkeologiska utredningen hade som syfte att klargöra om arbetsföretaget skulle beröra tidigare ej kända fornlämningar. Utredningen har innefattat arkiv- och fältinventering för att lokalisera eventuella okända fornlämningar och för att fastställa eventuella delområden med indikationer på fornlämningar som ej varit synliga ovan mark.

Topografi och fornlämningsmilö

Planområdet består till övervägande delen av högt belägen mark, som domineras av skogsbevuxen moränmark med talrika uppstickande berghällar. Dessa finns i de centrala delarna av området som når ca en höjd av ca 45 m över havet. Till mycket liten del finns före detta odlingsmark inom planområdet. Den sistnämnda är till del granplanterad och återstående delar är kraftigt igenvuxna.

Inom planområdet fanns tre sedan tidigare kända fornlämningar, nr 173, 181 och 234 i Skoklosters socken. Den förstnämnda är en lämning av en lägenhetsbebyggelse, med husgrunder efter torpet Tegeltorpet. Fornlämning nr 181 var en stensättning som dels bedömts som något osäker och dels hade en osäker inprickning varför den registrerats som ett bevakningsobjekt. Nr 234 är plats för kvarn vid Österkvarn (jfr fig 3).

Det finns också obekräftade uppgifter om en påträffad stenxya i området.

Arbetets utförande och metod

Ovan nämnda arkivgenomgång har omfattat en sammanställning av olika uppgifter om fornlämningar, arkeologiska undersökningar och av fynd i register vid SHM, Upplandsmuseet och Museum Gustavianum. Äldre lantmäteriakter och kameralt material har sammanställs och analyseras.

Vid fältinventeringen har tyngdpunkten legat på de områden som kunskapsmässigt och erfarenhetsmässigt kunde bedömas ha förutsättningar att dölja fornlämningar. De lämningar som påträffas vid utredningen har mätts in med GPS och fotodokumenterats och samtliga har beskrivits i text.

Resultat

Historiska uppgifter och äldre lantmäterikartor

Utredningsområdet har historiskt sett ingått i ägorna till Skoklosters slott. Inom området fanns torpen Österkvarn och Tegeltorpet (jfr fig 3). Det förstnämnda är belagt 1573 i formen Qvarntorpet för att under 1600-talet betecknas som Österkvarn. Det äldsta belägget gäller dock torpet, medan kvarnen troligen är äldre. Belägget visar också att torpet tillkommit efter att nunneklostret i Sko upphört och dess gods indragits till kronan, men innan det blivit ett adelsgods. Tegeltorpet finns omnämnt 1685 och var ett dagsverkestorp i godset kring Skokloster (Skohalvön 1985 s 104ff).

Äldre lantmäterikartor över det aktuella området utgörs av en geometrisk avmätning från 1704 och ett storskifte från 1802, samt den häradsekonomiska kartan från 1860. Kartan från 1704 visar både Tegeltorpet och Österkvarn, där den sistnämnda låg på platsen för den nuvarande bebyggelsen. Utöver bebyggelsen visar kartorna att det 1704 fanns en kvarn vid Österkvarn och 1802 troligen två kvarnar. Markanvändningen inom utredningsområdet bestod till en mindre del av åkermark vid Österkvarn och Tegeltorpet. Den dominerande markanvändningen i områdets östra del var betesmark för Österkvarn, Groptorpet, Bengtsboda och Tegeltorpet. I den västra delen av området fanns däremot skogsmark som var gemensam för såväl Skokloster slott och socknens övriga byar och gårdar.

Uppgifter om lösfynd

Uppgifter om fynd i området är få. Enbart vid SHM finns uppgifter om fynd som eventuellt kan ha relevans för planområdet. Det är en skafthålsyxa av sten (SHM 27321) som upphittats vid plöjningsarbete mellan 1900 och 1935. Fyndet kan dock inte preciseras närmare än att det härstammade från Skoklosters ägor, dvs ett vida större område än det nu aktuella planområdet.

Fältinventering

Inventeringen i fält har genomförts inom hela utredningsområdet men tonvikt har lagts på de högprioriterade områdena för ny bebyggelse, en skola och en marina (fig 2).

Vid inventeringen har de sedan tidigare kända fornlämningarna lokaliserats och kontrollerats. Vissa justeringar av äldre inmätningar och beskrivningar har justerats vilket redovisats till FMIS (fornlämningsregistret) samtidigt med uppgifter om nya lämningar som tillkommit.

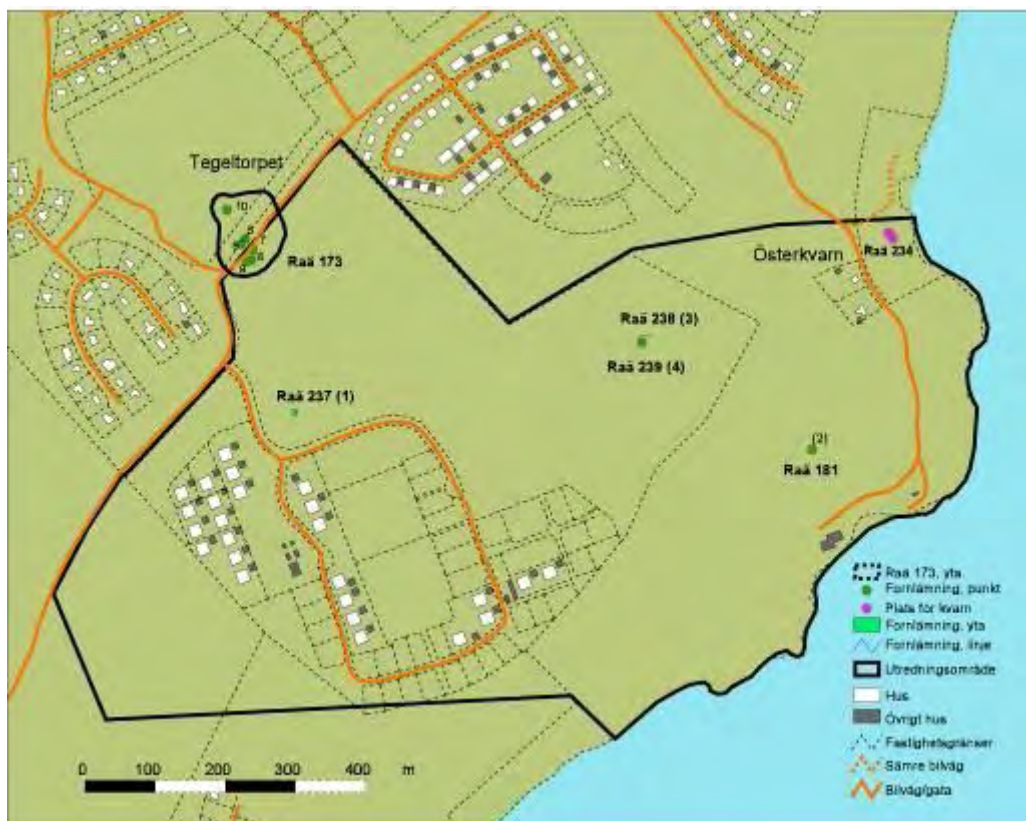

Figur 2. Översiktsbild över utredningsområdet. De rasterade ytorna utgör ungefärlig utbredning av de prioriterade ytorna för bebyggelse, skola och marina. Övrig mark planeras för naturområden. Den markerade bebyggelsen har under senare år ytterligare utökats.

Det fanns tre tidigare kända fornlämningslokaler inom utredningsområdet (fig 3). Nr 173 ligger delvis inom det prioriterade planområdet i dess nordvästra del. De synliga lämningarna består av husgrunder, varav minst två har grunder eller golv av cement. Lämningarna tillhör därför torpets yngsta bebyggelse. I samband med utredningen gjordes en lägesbestämning av de husgrunder som kunde lokaliseras (nr 5-10 på fig 3).

Nr 181 som ligger i områdets östra del, lokaliserades och lägesbestämdes (fig 3). Från att tidigare ha haft en osäker placering och klassificering har den nu fastställts, både lägesmässigt och som typ (stensättning, nr 2 på fig 3). Stensättningen är relativt liten, men dess höjdläge innebär att den har en mycket god exponering ut mot Skofjärden (fig 4).

Nr 234 i områdets östra del, är plats för kvarn enligt kartor från 1704 och 1802 (se ovan). Kvarnen ligger vid en bäck och inga lämningar är synliga. Bäckens ringa bredd kan innebära att det kan ha varit fråga om en enkel typ av kvarn, en s.k. skvaltkvarn, som inte lämnat några tydliga spår efter sig.

Figur 3. Översikt över utredningsområdet med gjorda observationer inlagda.

Figur 4. Foto på stensättningen nr 181. Stensättningen som har en kantkedja mot SO-V, ansluter mot en låg bergsrygg i Ö. Vyn mot Skofjärden döljs i dagsläget av granskog. Foto (från NV): Dan Fagerlund, Upplandsmuseet.

Utöver de redan kända fornlämningarna har ytterligare två lokaler med lämningar påträffats. I områdets nordvästra del lokaliserades en stensträngsliknande lämning i kanten av en större bergsskreva (med arbetsnummer 1 på fig 3). Troligen rör det sig om en stensättning men i så fall med ett ovanligt läge. Anläggningen syntes som en stenrad på en "hylla" invid bergsskrevan. Stenraden som var delvis dubbel i den södra kanten, omgärdade ett ca 10 x 7 m stort område. Stenarna i stenraden var 0,5-1,0 m stora (fig 5). Anläggningen har erhållit nr 237 i FMIS.

Figur 5. Foto på den stensträngsliknande lämningen nr 237 intill en klippskreva. Foto (från SV): Dan Fagerlund, Upplandsmuseet.

Den andra nyupptäckta lokalen ligger i områdets nordöstra del och utgörs av en stensträng, en stenröjd yta och inom den sistnämnda en möjlig stensättning (arbetsnummer 3 och 4 på fig 3). Lämningen ligger på en bergrygg och invid en klyfta. Dess krönläge innebär en god exponering norrut, även om lämningarna är relativt oansenliga (fig 6). Längden på stenraden är ungefär 15 meter och avslutas mot ett moränkravel. Troligen fortsätter stenraden efter skravlet ytterligare ca 10 m mot norr och öster. Området innanför och öster om stenraden verkar delvis stenröjt. På den stenröjda ytan finns en trolig stensättning (nr 4). Denna består av ett större, möjligen, markfast block omgärdat av en krets av 0,5 till 1 m stora stenar. Stensträngen och den röjda ytan har i FMIS erhållit nr 238 och den troliga stensättningen nr 239.

Figur 6. Den södra delen av stenraden nr 238 invid klyftan och den troliga stensättningen nr 239 (i bildens högra kant). Foto (från Ö): Dan Fagerlund, Upplandsmuseet.

Nedan görs en sammanställning i tabellform av samtliga objekt som återfunnits inom utredningsområdet (jfr fig 3).

Äldre objekt, Raä nr	Nya objekt, Raä nr	Arbetsnamn	Typ av objekt	
173		5	Bebyggelselämning	
		6	Husgrund, stenfyllt fundament, 5x4 m.	
		6	Husgrund, 12x6 m, väl stenskodd kant, betongtråg och cementgolv.	
		7	Husgrund, 8x4 m, spridda grundstenar.	
		8	Husgrund, 5x6 m, cementgrund och -golv.	
		9	Jordkällare?, 7x5 m, ingång i SO. Mellan block och hållar.	
		10	Husgrund, 7x4 m, Rikl m tegel, boningshus.	
	181	2	Stensättning, lägesbestämd.	
	234			Plats för kvarn
		237	1	Stensättning
238		3	Stensträng/röjd yta	
239		4	Stensättning, blockgrav	

Sammanfattning

Upplandsmuseet har under september månad år 2009 gjort en särskild utredning, steg I, inom Skoklosters socken, i Håbo kommun, Uppland. Anledningen var en utbyggnad av den s.k. Skoklosters Sjöstad.

Utredningen har innefattat kart- och arkivstudier liksom en fältinventering.

I området som består av företrädesvis höglänt skogsmark med uppstickande berghällar, fanns sedan tidigare tre kända fornlämningslokaler. Det var en bebyggelse lämning, ”Tegeltorpet” nr 173, en osäker och osäkert placerad stensättning, nr 181 samt plats för kvarn, nr 234.

Tegeltorpet omnämns första gången 1685 och utgör ett dagsverkstorp under Skokloster. De lämningar som finns bevarade idag är dock sentida. Kvarnlämningen är inte bevarad men ett torp, Qvarntorpet; finns belagt 1573 men heter sedan 1600-talet samma som idag, Östertorp. Förutom bebyggelse visar äldre kartor att det i början av 1700-talet fanns en och i början av 1800-talet två kvarnar på platsen.

Stensättningen nr 181 lokaliserades vid utredningen och lägesbestämdes.

Utöver dessa lämningar framkom vid utredningen ytterligare två fornlämningslokaler. Dessa har inlemmats i fornlämningsregistret som nr 237, en stensättning med kantkedjor invid en bergsskrev, nr 238, en stensträng som inramar en röjd yta på ett krönläge samt nr 239, en blockstensgrav belägen på den röjda ytan.

Placeringen av lämningarna jämfört med planområdet innebär att såväl de kända fornlämningarna, nr 173 och 181 som de nyupptäckta, nr 237, 238 och 239, ligger helt eller delvis inom de områden som planeras för skola/verksamhet och bostäder.

Eftersom flertalet av lämningarna är av en sådan art att de omfattas av Kulturminneslagens bestämmelser avgör länsstyrelsen vilka fortsatta åtgärder som kan komma ifråga. Upplandsmuseet föreslår dock att ytorna med lämningar i görligaste mån undantas från vidare exploatering. Om detta inte är möjligt föreslås nr 181 bli föremål för en särskild arkeologisk undersökning. För nr 237, 238 och 239 föreslås en arkeologisk förundersökning för att närmare fastställa lämningarnas utbredning och karaktär.

Bebyggelse lämningen, raä 173, ”Tegeltorpet”, ligger i den västra kanten av området och de delar som berörs har en sentida karaktär.

Nr 234 ligger inom en yta som avsatts som ”natur” och kommer om detaljplanen följs inte att direkt beröras av den framtida bebyggelsen.

Administrativa uppgifter

Plats: Skokloster 2:7, 2:80

Undersökningstyp: Särskild utredning, steg I

Orsak till undersökningen: Byggnation

Datum för undersökningen (fältinventering): 2-3 september 2009

Koordinatsystem: RT 90 2,5 gon, väst

Projektledare: Dan Fagerlund, Hans Göthberg

Upplandsmuseets dnr: Ar-604-2009

Arkeologiska avd. projektnr: 8320

Dokumentation: Förvaras på Upplandsmuseet

Beställare: Miljö- och teknikförvaltningen, Håbo kommun

Referenser

Arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv

Skoklosters socken

Skoklosters gård

Geometrisk avmätning 1704

Storskifte 1802

B53-26:1

B53-26:3

Litteratur

Skohalvön . 1985. Skohalvön. Analys av ett kulturlandskap i Mälardalen, Samarbetsprojekt mellan naturvård och kulturminnesvård. Naturvårdsverket Rapport. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer Rapport RAÄ 1985:2. Stockholm.

